

УДК 027.54(477-25)НБУВ:025.171:[655.11:7.04](477)"16"

DOI: <https://doi.org/10.15407/rksu.27.110>

Олена Михайлівна Гальченко,

кандидат історичних наук,

старший науковий співробітник,

старший науковий співробітник відділу кодикології та кодикографії

Інституту рукопису,

Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського

(Київ, Україна)

ORCID: 0000-0003-1020-4675

e-mail: irnbuv@gmail.com; Galchenko@nbuv.gov.ua

Світлана Володимирівна Зінченко,

кандидат історичних наук,

старший науковий співробітник відділу рукописів і стародруків,

Національний музей у Львові імені Андрія Шептицького

(Львів, Україна)

ORCID: 0000-0003-1014-0309

e-mail: zinsvitlana@ua.fm

НОВІ ДАНІ ПРО ДІЯЛЬНІСТЬ ІНТРОЛІГАТОРСЬКОЇ МАЙСТЕРНІ МИХАЙЛА СЛЬОЗКИ У СВІТЛІ БІБЛІОПЕГІСТИЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Мета роботи. Дослідити характер оздоблення, схеми розміщення тиснення та складові елементи оформлення первинних оправ на стародруках Михайла Сльозки, виготовлених у його інтролігаторській майстерні при друкарні, які можна вважати попередниками видавничих оправ на українських землях. **Методологія дослідження** передбачає використання статистичного, порівняльного та емпіричного методів, а також залучення спеціальних методів кодикології та бібліопегістики. Комплексне застосування цих методів дозволяє, за браком архівних джерел, встановити час та місце створення окремо взятої пам'ятки. **Наукова новизна.** Вперше здійснено детальне візуальне, техніко-конструктивне та іконографічне вивчення первинних оправ на стародруках з майстерні М. Сльозки. Вперше впорядковано альбом протирок з інструментів (середники, косинці, басми), які використовувались інтролігаторами при оздобленні оправ майстерні, наведено їхні розміри та описання сюжетів середників і косинців, що стане у пригоді при атрибуції ново-

знайдених оправ даної майстерні. Для атрибуції оправ М. Сльозки (визначення первинності), окрім аналізу власницьких і супутніх записів, були застосовані методи кодикології, бібліопегістики та іконографії, що дозволило ствердити приналежність певних оправ до майстерні М. Сльозки та уточнити час їхнього створення, звузивши його межі до кількох років після друкування тексту. **Висновки.** На підставі проведеного дослідження можна констатувати, що місцем виготовлення виявлених оправ на виданнях М. Сльозки є його інтролігаторська майстерня, започаткована при друкарні. Також припускаємо, що для оздоблення оправ, окрім середників та косинців, які різалися майстрами друкарні, інтролігаторами застосовувалися також інструменти (наприклад, накатки), які купували на ярмарках.

Ключові слова: бібліопегістика, друкарня Михайла Сльозки, оздоблення шкіряних оправ XVII ст., атрибуція, іконографія та типологія сюжетів.

Актуальність теми дослідження. Оправи, що виготовлялися на українських етнічних землях упродовж другої половини XVI – в XVII ст., досі залишаються найменш дослідженими в історії української книги – як друкованої, так і рукописної.

Розвиток в Україні друкарської справи наприкінці XVI – на початку XVII ст. привів до значного збільшення книжкової продукції порівняно з періодом рукописної книги та інкунабульним періодом, що, своєю чергою, стало причиною зростання обсягів замовлень для фахівців з виготовлення оправ. Отож для задоволення зростаючих потреб ринку, окрім інтролігаторських майстерень у монастирях, навчальних закладах та різних релігійних згромадженнях, започатковувалися цехові об'єднання інтролігаторів та активізувалася діяльність позацехових ремісників (партачів).

Через певну уніфікацію в технологічних прийомах виготовлення оправ, обумовлену особливостями професійного цехового вишколу тогочасних інтролігаторів [1, с. 49–135], конструктивні особливості оправ перестали відігравати провідну роль у сучасних дослідженнях з їхньої локалізації та датування. Наразі пріоритетність надається аналізу їхнього композиційного оформлення й відбитків інструментів, використаних для оздоблення, на підставі результатів якого стає можливим пов'язати виготовлення тих чи інших оправ із певним регіональним осередком, а вужче – з майстернею чи майстром.

На сьогодні актуалізовано як окремі публікації першоджерел, так і студії, присвячені вивченню декоративного оздоблення оправ, створених в інтролігаторській майстерні Києво-Печерської Лаври [2; 3; 4], частково оприлюднено архівні документи стосовно діяльності львівських верстатів та оформлення оправ львівського магістрату [5; 6; 7]. Натомість дослідження інструментів і композиційного оформлення оправ львівської Ставропігійської конфратернії і приватної друкарні Михайла Сльозки досі практично відсутні. Це, до речі, стосується і стану вивчення інтролігаторства в інших містах та регіонах України [8; 9; 10].

Аналіз досліджень і публікацій. На сьогодні існує доволі значна наукова література, присвячена життєвому шляху відомого видавця, друкаря і книготорговця М. Сльозки [11–14; 15, с. 56, 58; 16; 17], проте діяльність його як інтролігатора і власника інтролігаторської майстерні практично не досліджена. Окремі архівні дані про цей аспект його роботи наводять Я. Ісаєвич [15, с. 56, 58; 16, с. 263–275] та Е. Ружицький [1; 5; 18]. Певний аналіз оправ з майстерні Сльозки в контексті вивчення українських оправ висвітлює О. Гусєва [3; 4], а описання двох первинних оправ на його виданнях було здійснене О. Гальченко [6].

Я. Ісаєвич першим серед вітчизняних дослідників, на підставі вивчення архівних даних і власноручних покрайніх записів М. Сльозки про дарування своїх видань певним церковним установам чи особам, спробував виділити характерні особливості оздоблення оправ зі сльозкинського верстата [15, с. 56; 16, с. 217]. На думку вченого, друкар особисто володів інтролігаторською справою, оскільки значна частина накладу видань Сльозки продавалася вже у «видавничій» оправі. Натомість Е. Ружицький мав сумніви з цього приводу, пояснюючи їх розмахом підприємства (як на львівські реалії), а також завантаженістю М. Сльозки виданнями і збутом книг [1, с. 58]. Це положення підтверджується матеріалами судової справи між М. Сльозкою та львівським книготорговцем й інтролігатором Войцехом Малечковичем [19, с. 870, 872, 873, 900] та значною кількістю інтролігаторів, задіяних у майстерні. Припущення Я. Ісаєвича не підтверджує й аналіз оздоблення оправ, які вдалося пов'язати з верстатом М. Сльозки.

Мета дослідження. Використовуючи емпіричні методи дослідження, виділити з масиву оправ XVII ст., що збереглися на примірниках видань М. Сльозки, ті, які можна віднести до його інтролігаторської майстерні. Якнайповніше дослідити характер їхнього оздоблення, композиційні схеми розміщення тиснення та складові елементи оформлення, а також актуалізувати найбільш використовувани. На підставі систематизації окремих елементів оздоблення виявити набір інструментів для тиснення, вживаних у його інтролігаторській майстерні. Проаналізувати сюжети середників та косинців, визначити характерні для цих оправ та ступінь їхнього розповсюдження. На підставі отриманих результатів розпочати створення альбому протирок, який у подальшому стане у пригоді при уточненні часу оправлення окремих українських стародруків та рукописів, а також дозволить локалізувати місце їхнього створення.

Виклад основного матеріалу. Виявлені на сьогодні джерельні матеріали та аналіз публікацій українських і закордонних дослідників, присвячених діяльності приватного львівського друкаря М. Сльозки, переконливо доводять, що вже при заснуванні власної друкарні (бл. 1639 р.) він облаштував при ній інтролігаторську майстерню [1; 5; 13; 15, с. 56, 58; 16–18].

Згідно із дослідженнями Е. Ружицького та Я. Ісаєвича, окрім опрацювання книг власного виробництва, майстер опрацював і книги на замовлення львівського римо-католицького архієпископа Станіслава Гроховського (†1645), а також Ставропигійської конфрації. Із Львівським братством верстат М. Сльозки мав як великі контракти на опрацювання значної частини накладів їхніх різних едіцій, зокрема в 1651 р. примірників закінченого того року видання Анфологіона [15, с. 46], так і дрібні – коли в 1664 р. йому замовили розкішну оправу на Євангеліє, подароване братчикам «панією гетьмановою» – дружиною гетьмана Івана Виговського (бл. 1608–1664 рр.) Оленою Стеткевич (†1664) [15, с. 47]. Також імовірним є те, що у верстаті Сльозки опрацювали принаймні частину із 1000 примірників Тріоді пісної видання Києво-Печерської Лаври 1640 р., придбаних у православною Київського митрополита Петра Могили (1596–1647), оскільки перед 1650 р. Сльозка повернув кілька десятків опрацьованих книг до братського магазину (напевне, нереалізованих), а також надав для розповсюдження 20 опрацьованих примірників видання львівському міщанинові і братчику Костянтину Мадзепеті (†1656) [20, с. 1121]. Близько 1663 р. М. Сльозка уклав угоду на 500 талерів із ректором Києво-Могилянської колегії о. І. Галятовським (бл. 1620–1688 рр.) за видання його праці «Ключ розуміння» (можливо, за опрацювання накладу цього видання, крім грошей, майстер отримав ще 150 примірників однієї із власних едіцій цієї книги – 1663 чи 1665 рр.) [21, с. 917]).

Щодо питання, чи займався М. Сльозка особисто опрацюванням книг, то часткову відповідь на нього надають матеріали судового процесу 1641 р. із львівським присяжним бібліополем та інтролігатором Войцехом Малечковичем [19, с. 870, 872, 873, 900], який ревно відстоював права місцевих цехових інтролігаторів-католиків¹. Зокрема, в позові зазначається, що М. Сльозка є лише друкарем і не володіє фахом інтролігатора, а тому не має права залучати до роботи у друкарні челядників (підмайстрів) інтролігаторів без погодження з конфрацією [5, с. 148]. З цього випливає, що М. Сльозка не проходив вишкіл у жодному з інтролігаторських цехів Речі Посполитої, хоча це була звична практика для тогочасних ремісників католицького віросповідання, а також не мав будь-яких документальних підтверджень стосовно отримання звання майстра. Не виключена можливість, що навички інтролігаторського ремесла М. Сльозка міг набути під час своєї роботи в одній із друкарень Вільна чи у верстаті Києво-Печерської Лаври [16, с. 211]. Оскільки документи не дають однозначної відповіді на поставлене питання, нами було вирішено спробувати

¹ Про існування такого цеху у Львові свідчить Статут львівського цеху інтролігаторів, підтверджений 1744 р. польським королем Августом III [22, с. 522 (№ 1054)]. На думку Е. Ружицького, до утворення львівського цеху інтролігаторів у 1740 р. місцеві інтролігатори входили до краківського цеху інтролігаторів, що існував від 1567 р. [5, с. 148].

розв'язати його, залучивши в якості джерельного матеріалу збережені до сьогодні оправи на виданнях друкарні М. Сльозки, про що йтиметься нижче.

Конфлікт із львівськими інтролігаторами та книготорговцями з приводу винаймання челядників і майстрів для свого верстата М. Сльозка залагодив, отримавши 3 травня 1643 р. відповідний привілей від короля Польщі Владислава IV Вази (1595–1648), згодом підтверджений на коронаційному сеймі 9 лютого 1643 р. королем Яном II Казимиром Вазою (1609–1672)¹. Ці привілеї шкодили інтересам місцевих цехових інтролігаторів, але вони не могли сперечатися з королівською владою.

З архівних джерел і наукових публікацій відомо, що впродовж існування інтролігаторського верстата при друкарні М. Сльозки тут працювали майстри і челядники різного віросповідання, рівня підготовки і приналежності до фахової регіональної школи. Зокрема, між 1639 і 1645 рр. челядником у верстаті був католик – син краківського інтролігатора Вільгельма Рейнекера Станіслав, який після складання іспиту на майстра отримав прізвисько «Червоний Рак» [1, с. 92–93, 94, 122, 123, 206, 225]; у 1642–1647 рр. на замовлення М. Сльозки опрацював книги у власному верстаті ще один католик польського походження уродженець м. Жешув інтролігатор Матвій (Мацей) Пухальський [1, с. 85, 90, 93, 94, 122, 225]; від 1641 р. до майстерні був запрошений інтролігатор з Луцька Христофор (Христоф) [1, с. 85, 122]; у 1644–1646 р. у М. Сльозки працював православний книготорговець, інтролігатор і переписувач книг львів'янин Василій Савула [1, с. 15, 59, 93, 95–97, 104, 109, 122, 123, 151, 153, 168, 172, 185, 206, 214, 225], а від 1657 р. до смерті друкаря в 1668 р. – інший православний майстер родом з м. Радимно Андрій Захаріяевич (Захаркович) [1, с. 106–107, 117, 122, 123, 178, 183, 225]; від 1661 р. челядником верстата був Василій [1, с. 112, 226]; близько 1663–1665 рр. із Сльозкою співпрацював інтролігатор-католик Іван Залеський-старший, який навчався ремеслу в Києві [1, с. 62, 107, 108, 111, 112, 116, 122, 123, 145, 166, 226]².

У процесі фронтального перегляду видань М. Сльозки в колекціях стародруків з фондів Національного музею у м. Львові (далі – НМЛ), Львівської наукової бібліотеки НАН України ім. В. Стефаніка (далі – ЛНБ), Львівського історичного музею, Наукової бібліотеки Львівського державного університету ім. І. Франка, Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського (далі – НБУВ), Центрального державного історичного архіву України в м. Львові (далі – ЦДІАЛ) та Волин-

¹ У Центральному державному історичному архіві України (м. Львів) зберігається копія цього привілею, датована 1667 р. [23, с. 1141].

² Вивчення документів ЦДІАЛ (ф. 52) дозволило не лише встановити прізвища майстрів, які співпрацювали з друкарем, але й окремі біографічні відомості про них.

ського краєзнавчого музею (далі – ВКМ) було встановлено, що більшість видань друкарні дійшла до сьогодні в оправах XVIII–XIX ст., тобто має вторинні оправи.

Виокремлення із наявного масиву оправ XVII ст. тих, які можна було б пов'язати із сльозчинним верстатом, значно ускладнювала низка чинників, зокрема: цехова система навчання ремеслу серед католицького населення та подібна практика вишколу православними майстрами своїх учнів у Речі Посполитій, завдяки якій інтролігатори опановували однакові технічні прийоми оправлення книг; використання аналогічних матеріалів для оправ (дошок, шкір, шнурів), закупівля готових знарядь для тиснення шкіри і металевої фурнітури (застібки)¹; поширення однотипних принципів композиційного вирішення декоративного оздоблення [1, с. 68–69]. Завдання було непростим ще й тому, що в інтролігаторській майстерні М. Сльозки в різний час працювали як католицькі, так і православні майстри, а на виявлених оправах XVII ст. відсутні авторські підписи, монограми або ремісничі клейма; крім того, на їхніх книжкових блоках не зафіксовані записи про оправлення примірника видання конкретним майстром.

Тому основою джерельної бази з виявленого масиву збережених оправ XVII ст. на примірниках видань М. Сльозки стали п'ять видань, на сторінках яких містяться власноручні записи друкаря про дарування ним у 1648–1665 рр. цих книг різним церковним інституціям (ЛНБ, Ст. IV-155²; НМЛ, Сдк-61³, Сдк-198⁴, Сдк-1021⁵; ВКМ, КДФ-15386). Обґрунтуванням цьому є те, що друкар, на нашу думку, не міг дарувати книжки неоправленими і навряд чи замовив їхнє оправлення в інших верстатах. На жаль, примірник «Апостола» 1639 р. (КДФ-15386), подарований у 1648 р. Хрестовоздвиженському братству в Луцьку, довелося вилучити з процесу дослідження через поганий стан збереження його оправи, зокрема значну втрату шкіряного покриття.

На підставі вже згаданої угоди на 500 талерів М. Сльозки із автором «Ключа розуміння» о. І. Галятовським та занотованої в позові 1673 р. інтролігатора із сльозчинного верстата Івана Залеського-старшого на Данієля Крешкевича крадіжки двох примірників книги «Ключ розуміння» [24, с. 509; 25, с. 384] видається цілком логічним припустити, що два примірники сльозчинного видання 1665 р.

¹ Статут львівських інтролігаторів вимагав при складанні іспитів на майстра використовувати гданські застібки [1, с. 68].

² Примірник Тріоді цвітної 1642 р., подарований до церкви Покрови Богородиці на Голоско у Львові.

³ На примірнику едиції 1664 р. Тріоді пісної, вкладеному в 1665 р. до церкви Іоанна Богослова на Краківському передмісті у Львові.

⁴ Примірник Службника 1646 р. вкладений до Словітського монастиря (нині у Золочівському р-ні Львівської обл.).

⁵ На ще одному примірнику Службника 1646 р., подарованому в 1647 р. Словітському монастиреві (нині у Золочівському р-ні Львівської обл.).

«Ключа розуміння» з автографами І. Галятовського (НБУВ, Кир. 608, Кир. 2573) також були оправлені у верстаті М. Сльозки. Дуже сумнівним є те, щоб автор замовляв оправу для цих видань в іншому місці, адже аналіз їхніх конструкції та оздоблення дозволяє віднести їх до однієї майстерні [6].

Ще чотирнадцять примірників видань М. Сльозки – Апостол 1639 р. (НМЛ, Сдк-576, Сдк-1065), Службеник 1646 р. (ЛНБ, Ст. II-2155¹, Ст. II-2159², Ст. II-2160³; НМЛ, Сдк-1993⁴), «Ключ розуміння» 1663 р. (ЛНБ, Ст. IV-168, Ст. IV-170⁵; НМЛ, Сдк-587⁶) і 1665 р. (НМЛ, Сдк-52⁷), Тріодь пісна 1664 р. (ЛНБ, Ст. IV-172; НМЛ, Сдк-62⁸, ЦДІАЛ-2627⁹) та Євангеліє 1665 р. (ЛНБ, Ст. IV-183) – зберегли первинні оправи, а записи на них вказують, що протягом свого побутування вони ніколи не полишали львівського регіону, були оправлені невдовзі після виходу з друку та мають середники й косинці, ідентичні оправам з автографами М. Сльозки та І. Галятовського.

Отже, на сьогодні можемо пов'язати з інтролігаторським верстатом М. Сльозки 21 оправу, що складає незначну кількість у порівнянні з обсягами накладів усіх його видань. За межами дослідження залишились оправи, виконані у верстаті Сльозки для видань Львівського Ставропігійського Братства, Київської Печерської Лаври та окремих приватних осіб. Крім того, оправи з відбитками тиснення з оправ друкарні можуть бути виявлені також на оправах видань Львівського Ставропігійського Братства кінця XVII – початку XVIII ст. Це пов'язано з тим, що через кілька років по смерті друкаря, в 1670 р., його спадкоємці змушені були продати все начиння друкарні Львівському братству. Серед нього могли бути і окремі штампи для оздоблення оправ.

Виявлення видань М. Сльозки з первинними оправами дає змогу хоча б приблизно скласти уявлення про технічний та мистецький рівень їхнього виконання. За своєю конструкцією оправи з верстата М. Сльозки належать до пізньоготичних, що поширюються Україною від другої половини XVI ст., а в XVII ст. уже

¹ *Тривалий час зберігався в бібліотеці Крехівського монастиря неподалік м. Жовква (нині Львівська обл.).*

² *Книга була оправлена до 1662 р., оскільки на форзаці виявлено запис, датований цим роком.*

³ *На арк. 179 зв. цього Службеника є купчо-вкладний запис до церкви св. Миколая с. Жуків.*

⁴ *Примірник із бібліотеки греко-католицької Богословської академії у Львові.*

⁵ *Входив до складу бібліотеки Крехівського монастиря неподалік м. Жовква (нині Львівська обл.).*

⁶ *Згідно із записами на арк. 1–40, у 1663 р. книгу придбали і вклали до церкви «подгайної» Собору Пресвятої Богородиці у м. Помор'янах на передмісті Зарудка (нині Золочівського р-ну Львівської обл.), а в 1683 р. передали до церкви Різдва Богородиці сусіднього с. Бібцани.*

⁷ *На арк. 1–13 є запис скорописом середини XVII ст. про купівлю стародруку до церкви Преображення Господнього у с. Скнилів під Львовом (нині Пустомитівського р-ну Львівської обл.).*

⁸ *Покраїнні записи вказують на тривале побутування книги в церкві с. Митулин (нині Золочівського р-ну Львівської обл.).*

⁹ *У 1669 р. книгу придбали за 20 золотих до церкви Різдва Богородиці невідомого села.*

стають загальноновживаними. Потужний розвиток книгодрукування на теренах України сприяв розповсюдженню цієї конструкції оправ, і саме вона є характерною для більшості українських оправ XVII–XVIII ст., про що свого часу зазначала А. Гусева [3, с. 49]. Тому при їхньому вивченні основна увага була зосереджена на студіюванні схем розміщення тиснення на кришках оправ та на відбитках інструментів, застосованих для їхнього оздоблення, що, на нашу думку, є більш перспективним. Стосовно ж мистецького оздоблення оправ верстата М. Сльозки, то вони були виконані на високому фаховому рівні, особливо підносні оправи, де в оформленні поєднувалися два види тиснення – сліпе та тиснення золотом.

Схеми розміщення тиснення на кришках

Композиційне розміщення оздоблення досліджуваних оправ не є якимось новітнім або особливим. Воно досить традиційне для оправ ранньомодерного періоду. Подібні схеми розміщення тиснення зустрічаються не тільки на львівських оправах, але й на оправах, створених у друкарні Києво-Печерської Лаври, а також на книгах, що оправлялися польськими та литовськими майстрами, які належали до інтролігаторської цехової спільноти Речі Посполитої. Відмінності в їхньому оздобленні переважно притаманні не схемам розміщення тиснення, а сюжетам, формі та поєднанню між собою окремих інструментів, якими користувалися для оздоблення. Для цього застосовано кілька типів схем розміщення тиснення на кришках.

Композиційне вирішення верхньої кришки на більшості оправ майстерні М. Сльозки є доволі сталим. По периметру кришки йде обрамлення, що складається з двох смуг: зовнішня виконана накаткою, що облямовується потрійними прямими, внутрішня – поверхничка. Подібне обрамлення є ознакою оправ саме цієї друкарні. На київських оправах ранньомодерного періоду поверхнички вживаються тільки в поєднанні з широкими накатками, для яких вони правлять за декоративні облямівки з країв. У центрі обрамлення – середник (ромбічний, овальний, кибалковий, контурний), над ним відтиснуто назву видання, по кутах обрамлення – косинці, а простір між ними і середником найчастіше заповнений басмами наповнення в різних поєднаннях (Іл. 1 а), але в окремих випадках тло може лишатися гладеньким (Іл. 1 б). Назва видання виконувалася в'яззю без картуша (фігурної рамки навколо назви).

Композиційна схема нижньої дошки може мати два типи заповнення. Перший (Іл. 1 в) характерний для більшості виявлених оправ: обрамлення складається з двох рамок різного розміру, виконаних накаткою, що облямовуються і розмежовуються потрійними прямими. По довжині рамки прилягають одна до одної, а по горизонталі між ними зверху та знизу утворюється вільний простір у вигляді вузьких смуг, не заповнених тисненням. Внутрішній простір у середині обрамлення розділений потрійними прямими на три поля: широке (в центрі)

та два вузьких горизонтальних поля зверху та знизу від нього, які лишаються гладенькими (без оздоблення). Центральне поле заповнене вертикальними смугами, що розмежовуються потрійними прямими.

Інший тип (Іл. 1 г) є дещо простішим – обрамлення складається з однієї рамки, що йде по периметру кришки і облямовується потрійними прямими; її внутрішній простір розділений потрійними прямими на три поля: широке (в центрі) та два вузьких горизонтальних (зверху та знизу від нього). Центральне поле також заповнене вертикальними смугами, що розмежовуються потрійними прямими. Оправ з подібним членуванням поверхні кришки виявлено три. Вони відрізняються між собою тільки характером заповнення горизонтальних смуг. В одному випадку (НЛМ, Сдк-1065) горизонтальні смуги є гладенькими, без оздоблення. У двох інших вони заповнені зубцями (ЛНМ, Ст.ІІ.2160)¹, ромбами і напівромбами (НЛМ, Сдк-2057), виконаними потрійними прямими дорожником. Кількість вертикальних смуг, що заповнюють центральне поле в обох типах, залежить як від ширини вживаних накаток, так і від ширини утвореного обрамлення.

Переважає більшість досліджуваних оправ має різне оформлення обох кришок. З них тільки три (НМЛ, Сдк-198, Сдк-1021; НБУВ, Кир. 608) мають однакове. Між собою вони відрізняються розмірами та характером власне обрамлення. На двох із них обрамлення виконане поверхничками, а в якості косинців використано квітчасті басми, вписані в умовний ромб, які розміщено діагонально по відношенню до кута обрамлення². Остання оправа з цієї групи має досить незвичне обрамлення, що складається з двох рамок різного розміру, виконаних поверхничками, які в кутах з'єднані між собою квітчастою басмою видовженої форми; членування внутрішнього простору на три поля виконано вузькою накаткою, що є досить неординарним для тогочасних оправ [6, Іл. 4]. На сьогодні авторам не відомо жодної оправи ранньомодерного періоду, в якій би застосовувалися поверхнички для утворення обрамлення та членування його внутрішнього простору.

Незважаючи на незначну кількість оправ, вивчення схем їхнього композиційного оформлення та використаних для оздоблення інструментів (середників, косинців, накаток та басм) дозволяє зробити певні висновки, що підтверджуються також аналізом дарчих і купчо-вкладних покрайніх записів, які збереглися на окремих примірниках видань М. Сльозки.

У діяльності інтролігаторської майстерні, створеної при верстаті, чітко від-

¹ Зубці розміщено дзеркально по відношенню до центрального поля.

² Квітчасті басми замість косинців починають вживатися для оздоблення українських оправ приблизно в третій чверті XVII ст. і стають загальноживаними у XVIII ст.

дзеркалюються два етапи становлення видавничої оправи, характерної для друків М. Сльозки, які простежуються через якість виготовлення та характер оздоблення досліджуваних оправ.

Перший етап – від заснування друкарні близько 1639 р. до середини 40-х років XVII ст. – представлений лише трьома оправами (НМЛ, Сдк-576, Сдк-1065; ЛНБ, Ст. IV-155). Для них характерними є відмінність у композиційних схемах оформлення та порівняно значна варіативність використаного декоративно-го оздоблення, що, скоріше за все, обумовлено залученням до роботи в майстерні значної кількості фахових майстрів, які вже могли мати власні набори інструментів.

Другий етап – від середини 40-х років до смерті М. Сльозки в 1668 р. Як засвідчують архівні документи, після 1650 р. майстерня отримала ряд значних за обсягом замовлень на оправлення видань. Їх виконання спричинило певну уніфікацію стилю оздоблення оправ цієї майстерні. Для оздоблення використано більш-менш сталий набір інструментів для тиснення. Усі оправи цього періоду мають подібні схеми оздоблення, а на деяких застосовані тотожні інструменти тиснення. Саме вивчення оправ цього періоду підтвердило припущення дослідників, що частину видань друкар випускав у однотипній оправі.

Інструменти для тиснення. Характеристика та описання

Для оздоблення оправ львівські майстри-інтролігатори застосовували ті ж інструменти, що й їхні європейські колеги, – дорожники, накатки, середники, косинці та басми. На той час інструмент для тиснення (кліше, накатки) можна було вільно придбати на ярмарках Кракова, Гданська, Львова [1, с. 69]. Досить швидко поряд із запозиченим європейським інструментом з'являється інструмент власного виробництва, і саме він вирізняє оправи конкретної майстерні з-поміж інших. Складність дослідження відбитків тиснення, перш за все, пов'язана з їх незадовільною збереженістю на більшості виявлених оправ. Зазвичай тиснення на них не дуже чітке, місцями сюжет майже не проглядає або відбиток настільки нечіткий, що зняти з нього протирку або зробити фото не видається можливим. У тих випадках, коли можна хоча б трохи розгледіти сюжет, ми намагалися зробити його описання. Характеристику окремих видів інструментів, виявлених на оправах з верстата М. Сльозки, розпочнемо з середників. Зокрема, зафіксовано використання середників таких форм: кибалкові, ромбічні, овальні, контурні. Лише з шістнадцяти середників вдалося зняти більш-менш чіткі протирки. Незалежно від форми, на них зустрічаються п'ять сюжетів: «Розп'яття з предстоячими» (Іл. 2, № 1, 3, 5, 6, 8–11, 14), «Богородиця на престолі» (Іл. 2, № 2, 7), «Богородиця на півмісяці» (апокаліптичний тип) (Іл. 2, № 12, 13),

«Страшний суд» (Іл. 2, № 15), «Св. Трійця»¹. Два останніх сюжети виявлено тільки на оправах верстата Сльозки, тому їх, до певної міри, можна вважати ознакою його майстерні. Найчастіше зустрічається сюжет «Розп'яття» (на 10 середниках із 16). Зображення відрізняються лише кількістю предстоячих біля хреста². Найбільш уживаними є типи з двома та чотирма предстоячими (7 з 10), рідше – з п'ятьма (Іл. 2, № 14). На двох оправах із верстата Сльозки виявлено «Розп'яття з одним предстоячим» – сюжет, характерний тільки для контурних середників (Іл. 2, № 10, 11). Сюжет «Богородиця на престолі» зустрічається двічі (Іл. 2, № 2, 7), належить до одного типу, але є різними його варіантами. Вони відрізняються не тільки формою середника й кількістю янголів навколо престолу, а й тим, що Ісус-немовля в одному випадку сидить ліворуч (Іл. 2, № 2), в іншому – праворуч (Іл. 2, № 7). Спільним для обох середників є округле підніжжя, на яке спираються ноги Богородиці³. Згадані сюжети близькі за композицією до львівських і київських зразків, але відрізняються не стільки розмірами та конфігурацією середників, скільки дрібними деталями, застосованими для розкриття вживаних сюжетів. Неуважність до дрібниць досить часто призводить до непорозумінь серед дослідників. Це зайвий раз доводить необхідність дуже уважного вивчення власне іконографії сюжетів.

Найбільш уживаними серед виявлених форм є ромбічні середники (7 шт. – Іл. 2, № 3–9). Чотири з них мають форму ромба, в середину якого вписано овал. Вільний простір між ними заповнений рослинними паростками (Іл. 2, № 3, 4, 7) або голівками янголів (Іл. 2, № 8). За спостереженнями О. Гусєвої, середники подібної конструкції є типовими для українських оправ XVII ст. [3, с. 147]. Три інших мають нетипове заповнення внутрішнього простору. Один з них (Іл. 2, № 9) має в середині не овал, а восьмикутник, чотири сторони якого впритул прилягають до сторін ромба. Два інших являють собою ромбічний середник, у внутрішній простір якого вписано не одну, а три геометричних фігури різної форми та розміру, що облямовуються рослинним орнаментом: у першому (Іл. 2, № 5) – у центрі овал та два кола – зверху та знизу, у другому (Іл. 2, № 6) – три восьмикутники (великий у центрі, а впритул до нього два маленьких – зверху та знизу). Однаковими є сюжети обох середників: у центральному медальйоні – «Розп'яття з чотирма предстоячими», у верхньому – «Саваоф», у нижньому вони різні – в першому зображене «Благовіщення», в другому – «Воздвиження Чесного Хреста». Можливо, ці середники виготовлені на замовлення М. Сльозки,

¹ Через погану збереженість тиснення протирку з відбитку не вдалося зняти, а сюжет був визначений за написом на середнику.

² Саме кількість предстоячих біля хреста покладена дослідниками в типологію цього сюжету.

³ На кибалковому середнику київського походження в колекції О. Гальченко підніжжя має шестикутну форму.

бо виявлені вони поки що лише на оправах його видань та на оправах кількох рукописних книг, створених у західному регіоні України, які могли опралятися в його верстаті на замовлення окремих власників. Наявність аналогічного типу середників може бути датуючою ознакою, що вказує на майстерню М. Сльозки. Але їхня мала кількість не дозволяє стверджувати це напевно.

Кибалкові середники зазвичай зустрічаються в західних регіонах України і переважно на Євангеліях. Тут їх почали використовувати з кінця XVII ст., а особливого поширення цей вид інструментів набув у XVIII ст.

Два кибалкових середники¹, виявлені на первинних оправах Службника 1646 р. з майстерні Сльозки, дають нам змогу припустити, що вони, можливо, також зроблені на замовлення. Обидва мають традиційні сюжети для середників цієї форми – «Розп'яття з двома предстоячими» (Іл. 2. 1) та «Мати Божа на престолі в оточенні янголів» (Іл. 2. 2), але їхня іконографія дещо відрізняється від київських аналогів. Зокрема, в сюжеті «Розп'яття» наявні елементи, як правило, не характерні для нього. Наприклад, між стафажем (середньовічним містом) та Голгофою зображено апокаліптичний момент воскресіння померлих, що притаманний винятково іконам Страшного суду (досі це єдиний відомий нам випадок). Напис НИ//КА зазвичай розміщується під центральною поперечною хреста, між його вертикальним брусом. У нашому випадку даний текст розміщений з боків поперечини, біля її нижнього краю. Над хрестом розташовані три п'ятикутні зірки (центральна значно більша за розміром за інші), обабіч таблички – дві голівки янголів. Нам відомий ще тільки один середник подібної форми, але він дещо більший. На ньому інша кількість предстоячих (чотири) і відсутні всі ознаки, про які ми згадували, та дещо інші дрібні деталі над хрестом (одна зірка та хмари навколо таблички). У сюжеті «Мати Бога на престолі в оточенні янголів», як правило, зображають двох ангелів обабіч престолу, в нашому випадку їх сім.

На оправі Євангелія 1664 р. (ЛНБ, Ст. IV-183) виявлено середник, який досі не траплявся на оправах (Іл. 2, 16). Він має в основі квадрат з напівовальними виступами з усіх чотирьох сторін. Напис грецькою на середнику засвідчує, що на ньому зображений Σ ΝΙ//ΚΟΛΑ (С. Миколай). Дана оправа є первинною, отож ми також відносимо середник до оздоблень верстата Сльозки. На оправах цього верстата виявлені також два овальних середники (Іл. 2, №14, 15), що мають однаковий розмір (67x54 мм). Обидва відбитки містяться на різних кришках однієї

¹ В основу цієї форми середника покладено прямокутника з фігурними виступами (навершія) в середній частині на всіх його чотирьох сторонах. За їхню подібність на ранніх середниках до кибалки – головного убору заміжніх жінок в Україні за часів середньовіччя – П. Курінний назвав подібну форму середника кибалковою [2]. Грецький книгознавець Христос Афанасіадіс середникам подібної форми дав назву «ромбовидна рамка із зигзагоподібними сторонами» [26].

оправи, відповідно можемо припустити, що вони (відбитки) є різними сторонами одного двобічного кліше. На одному боці кліше зображено «Розп'яття з п'ятьма предстоячими». На іншому – «Страшний суд» із Христом на райдузі, за його плечима – меч і процвіла гілка, з боків від нього Богородиця та Іоанн Предтеча на хмарах, внизу встають воскреслі з гробів: ліворуч від них – праведники, праворуч – пекло з грішниками, чортами та паца геєнни огненної. Подібні сюжети виявлені тільки на оправах цього верстата.

Масове застосування контурних середників¹ на українських оправах припадає на XVIII ст., хоча перші оправи з подібними середниками відомі від середини XVII ст.² Їхнє розміщення на кришках чітко регламентоване: на верхній кришці відтискується «Розп'яття», на нижній – «Мати Божа на півмісяці». На оправах Сльозки виявлено чотири подібних середники, по два обох сюжетів.

На середниках із сюжетом «Розп'яття з одним предстоячим» зображений розп'ятий Ісус Христос у начересельнику з кінцями, що майорять; біля підніжжя, ліворуч від хреста, – уклінна постать, що обіймає підніжжя хреста, а праворуч за хрестом – ваза з тонкою ніжкою та широким тулубом. Хоча їхня збереженість не дуже добра, все ж можна встановити, що, незважаючи на спільність сюжету, вони не є ідентичними. Крім розміру (Іл. 2, № 10 – 45x20 мм, № 11 – 51x25 мм) та відмінностей у манері виконання, вони мають різну кількість кінців у начересельника (№ 10 – два кінці, що майорять з обох боків хреста, № 11 – один кінець, справа від хреста), і для сюжету використано різні види хрестів (№ 10 – шестикінцевий, № 11 – п'ятикінцевий). Саме ці ознаки роблять їх окремими підтипами «Розп'яття з одним предстоячим».

Середники із сюжетом «Богородиця на півмісяці»³ належать до різних підтипів одного апокаліптичного типу зображення Богородиці. Вони відтворюють короновану Богородицю на повний зріст, з немовлям Ісусом на руках, з округлими німбами. На цьому їхні спільні ознаки закінчуються. Так, на першому се-

¹ Їхня конфігурація не має певної геометричної форми і співпадає з контуром (абрисом) зображеного на них сюжету – «Розп'яття» або «Богородиця на півмісяці».

² За спостереженням О. Гусевої, їхнє вживання характерне для оправ стародруків Києво-Печерської Лаври середини XVII – першої половини XVIII ст., хоча подібні середники були виявлені вченою також на шістьох чернігівських виданнях першої половини XVIII ст. і одному львівському 1665 р. [4, с. 147]. У зазначений період середники цієї форми також широко вживалися на оправах краківського та вільнюського інтролігаторських цехів, хоча й мали децю відмінну форму та розміри [27, іл. № 348–350, 401].

³ На сьогодні середників цього типу відомо дев'ять – сім на київських оправах і два на сльозчиних. Вони відрізняються між собою не лише загальними розмірами, але й формою та розмірами квітки (процвілого жезла), наявністю або відсутністю корони на голові Ісуса, розмірами півмісяця і наявністю хмар під ним. Різною буває поза немовляти Христа: він благословляє або тримає державу, ніжки можуть бути оголені або прикриті. Варіанти середника даного типу наводить Лауцявічюс [28, № 346, 348, 349, 351, 547], але вони не співпадають з досліджуваними ані за формою, ані за розмірами.

реднику (Іл. 2, № 12) Богородиця тримає Немовля в лівій руці, а квітку у правій, на другому (Іл. 2, № 13) – навпаки – Немовля у правій, а от що саме Марія тримає в лівій руці – квітку чи жезл, через нечіткість відбитку важко визначити. Обидва середники мають різний розмір (Іл. 2, № 12 – 43x18 мм, № 13 – 52x21 мм) та різняться за манерою виконання.

Невеликі розміри контурних середників не завжди дозволяють розгледіти (навіть при значному збільшенні) власне деталі сюжетів, щоб визначити їхню типологію. Не сприяє цьому й незадовільна збереженість більшості подібних середників (від них на кришках найчастіше проглядає або темний силует тиснення, або слабкі контури).

На досліджуваних оправах виявлено косинці двох типів: уступчасті та трикутні без чіткого обрамлення. Вони призначені для відтискування оздоблення у внутрішніх кутах обрамлення.

Уступчасті косинці¹ за формою бувають двох видів (Іл. 5), а за змістом поділяються на сюжетні (Іл. 5, № 1, 2) та плетені (Іл. 5, № 3). Їхній розмір коливається від 41x29 мм до 45x35 мм. Особливістю сюжетних косинців, які належать до виявлених комплектів, є те, що їхні розміри відрізняються між собою на кілька міліметрів. З чим це пов'язано, за браком інформації зараз не можна сказати. Їхні сюжети незмінні: це чотири євангелісти – Матфей, Марк, Іоанн, Лука – або їхні символи, по одному на кожному з косинців. На горизонтальній частині косинця майже завжди зазначається ім'я зображеного євангеліста.

Другий вид косинців являє собою погруддя євангеліста з його символом (Іл. 3) або без нього (Іл. 4). Погруддя розташоване на тлі розлогої гілки лози, вкритої гронами винограду та листям і вписаної в умовний трикутник. На широкій горизонтальній частині стебла наводиться напис з іменем зображеного євангеліста. Косинці цього виду виявлено лише на оправах верстата Сльозки та на кількох оправах львівського походження.

Написи на обох видах косинців дуже дрібні, їх не завжди можна прочитати. Текст на них наводиться кирилицею або латиницею. Традиційно перед іменем ставиться велика літера «Є.» (євангеліст) або «С.» (святий). Допомогу у встановленні імені зображеного можуть надати символи євангелістів, які зазвичай супроводжують їхні зображення. При відтискуванні сюжетних косинців на українських оправах майстри не завжди дотримувалися послідовності їхнього розміщення на кришках (зображення будь-якого з євангелістів могло розташовуватись як у верхніх, так і в нижніх кутах обрамлення). Подібна практика простежується і в обох видах наведених вище зразків.

¹ *Найближчі аналоги виявлені на київських, польських та литовських оправах XVI–XVII ст. та російських XVII–XVIII ст. [2, с. 33].*

Для створення обрамлень на кришках верстата Сльозки використано такі типи накаток.

Портретні та символічні накатки містять оплічні та поясні зображення окремих осіб у профіль та півоберт. Їхня ширина може сягати від 12 до 18 мм. Вони часто зустрічаються на оправах чеських, польських, литовських, – тих країн, у складі яких у різний час перебували окремі регіони України. Тому їхня поява на українських оправах ранньомодерного періоду є доволі вмотивованою. Ці накатки були двох варіантів: 1) зображення йдуть одне за одним, розмежовуючись підписами, на яких зазначаються імена зображених осіб (Іл. 6 а); 2) зображення розміщуються в овальних медальйонах, облямованих та розмежованих (розділених) рослинним або рослинно-геометричним орнаментом (Іл. 6 б). Появу 2-го варіанту Люб'є пов'язує з німецькими оправами і відносить ці накатки до 1520-х років [28, с. 200].

Накатки рослинні (Іл. 6, в) являють собою різноманітні стрічкові орнаменти, що складаються з поєднання травчастих, квітчастих та травчасто-квітчастих паростків. По ширині цей тип накаток буває двох розмірів: від 2 до 7 мм завширски (вузькі) та до 20 мм (широкі). На оправах верстата М. Сльозки зустрічаються накатки обох розмірів.

Крім того, на досліджених оправах зустрічаються вузькі накатки з геометричними орнаментами, що становлять різне поєднання крапок та штрихів або дрібних геометричних фігур – квадратів, ромбів тощо (Іл. 7 а). Їхня ширина не перевищує 1–1,5 мм.

Поверхнички¹ – різновид вузької накатки, це стрічка з кроквочок, дрібних листочків, сердечок тощо, ширина яких може коливатися від 3 до 5 мм (Іл. 7 б). Їх вживали спочатку тільки в поєднанні з рослинними накатками, облямовуючи з обох країв застосованої накатки. Саме в такій якості їх застосовували, зокрема, на оправах київського походження. На оправах Сльозки вони становили самотійну внутрішню смугу обрамлення в поєднанні з накатками інших типів, що облямовувалися потрійними прямими і правили за зовнішню смугу обрамлення. На оправах другої половини XVII ст. їх починають використовувати як самотійне обрамлення, без поєднання з іншими накатками, а у XVIII ст. це стає звичним. Оправа «Ключа розуміння» 1665 р. (НБУВ, Кир 608) є найбільш ранньою серед оправ українських стародруків, де виявлено застосування поверхничок як самотійного елемента обрамлення.

Для оздоблення внутрішнього простору в середині обрамлення на кришках вживали переважно квітчасті басми, які розміщувалися на кришках у різних поєднаннях. Вони являли собою цілком закінчену композицію у вигляді

¹ Назва цього виду накаток запропонована П. Курінним [2, с. 35].

різноманітних гілочок з квітами та листочками різної форми (довгастої, ромбічної, овальної тощо), розеток у вигляді розквітлої квітки з різною кількістю пелюсток (від чотирьох до восьми). У кількох випадках зустрічаються «пташка» та «голівка янгола з розпростертими крилами» (Іл. 8).

Порівняльний аналіз протирок окремих штампів та кліше, використаних для оздоблення і композиційних схем їх декоративного оформлення, дозволив пов'язати між собою низку оправ, які були виконані у верстаті Сльозки. Сьогодні можна з упевненістю стверджувати, що одночасна наявність на оправах косинців, середника і кількох басм, ідентичних до виявлених на оправах із дарчими написами, є підставою для віднесення останніх до інтролігаторського верстата Сльозки.

При цьому важливо пам'ятати, що інтролігаторський інструмент у ті часи широко продавався на ярмарках, майстри також могли замовляти або робити власноруч окремі види інструментів, що припали до вподоби їм або замовникам оправ. Найчастіше копіювали середники та косинці, рідше – накатки. При їхньому виготовленні могли навіть співпадати форма та основна схема розташування вподобаного сюжету, але дрібні деталі, навіть за умови чіткого їх відтворення, не бувають цілковито однаковими. Саме вони дозволяють встановити, чи є відбиток ідентичним, чи це його варіант. За нашими спостереженнями, навіть при збігу форми середника, при його повторенні розміри ніколи не були однаковими і зазвичай відрізняються від оригіналу кількома міліметрами.

Згадані нами середники та косинці були виявлені також на окремих оправах рукописних книг та стародруків, які від часу свого існування побутували на теренах Галичини та Волині, що засвідчують записи на оправах, які дозволяють віднести час їхнього створення до другої половини XVII – першої половини XVIII ст. Дослідження подібних оправ дозволить розширити та уточнити час побутування виявлених інструментів.

Наукова новизна. У статті вперше здійснено спробу проаналізувати характер оздоблення оправ верстата М. Сльозки. Проведено детальний порівняльний аналіз художнього оформлення цих оправ та інших оправ ранньомодерного періоду, створених у різних регіонах українських етнічних земель. Основну увагу акцентовано на схемах розміщення тиснення на кришках, на видах, формі та сюжетах застосованих для тиснення інструментів. Це дозволило визначити характерні для верстата М. Сльозки схеми розміщення тиснення, а для кліше (середників та косинців) – характерні форми та іконографічні сюжети. Вперше зроблено протирки відбитків інструментів, що їх застосовували при оздобленні цих оправ, надано їхню характеристику та виконано описання. У процесі роботи напрацьовані основні принципи стосовно визначення приналежності оправ до певної майстерні, які дозволяють не лише локалізувати місце виготовлення

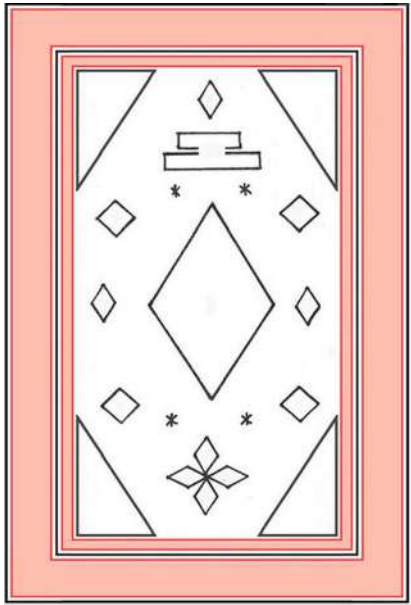
оправ, але й уточнити час їхнього створення, а в деяких випадках – і звузити хронологічні межі виготовлення оправ до кількох десятиліть з часу виходу стародруку.

Висновки. На підставі проведених досліджень виділено корпус із 21 оправи, виготовленої в інтролігаторській майстерні М. Сльозки. Розмаїтість стилістики оздоблення оправ із дарчими записами М. Сльозки засвідчує, що друкар власноручно не займався оправленням книг.

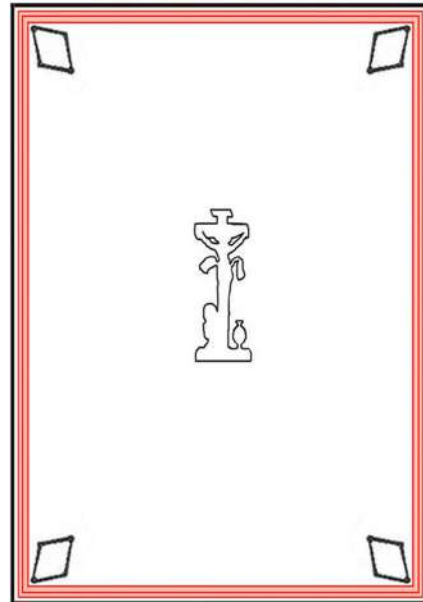
Аналіз дарчих і купчо-вкладних покрайніх записів на сторінках книжкових блоків показав, що в діяльності цього верстата явно простежуються два етапи у становленні видавничої оправи. Перший – від започаткування друкарні близько 1639 р. і до середини 40-х років XVII ст. – репрезентований невеликою кількістю оправ і порівняно значною варіативністю їхнього декоративного оздоблення. Відмінності в композиційних схемах і різноманіття зображень на використаних інструментах для нанесення тиснення на оправах видань цього періоду обумовлені, перш за все, залученням до верстата значної кількості професійних майстрів, які вже могли мати власні набори інструментів. Другий етап – від середини 40-х років і до смерті М. Сльозки в 1668 р. – засвідчує те, що поява (після 1650 р.) значних замовлень на оправлення видань спричинила певну уніфікацію стилю оздоблення оправ цієї майстерні із використанням більш менш сталого набору плат, штампів, накаток. Вивчення оправ цього періоду підтвердило припущення дослідників, що частину видань друкар випускав у однотипній оправі. Вони мають подібні схеми оздоблення, а на деяких застосовані тотожні інструменти тиснення.

Здійснене дослідження дозволило пов'язати низку оправ із верстатом М. Сльозки і розпочати створення альбому протирок з відбитків інструментів, які застосовувалися для декоративного оздоблення оправ цієї майстерні. Наведені у статті протирки поглиблюють наші знання стосовно сюжетів на інструментах, що застосовувалися для оздоблення сльозчиних оправ. Вони можуть стати у пригоді при виявленні інших примірників первинних оправ цієї друкарні, що в майбутньому надасть змогу розширити кількість видів інструментів, уживаних для їхнього оздоблення.

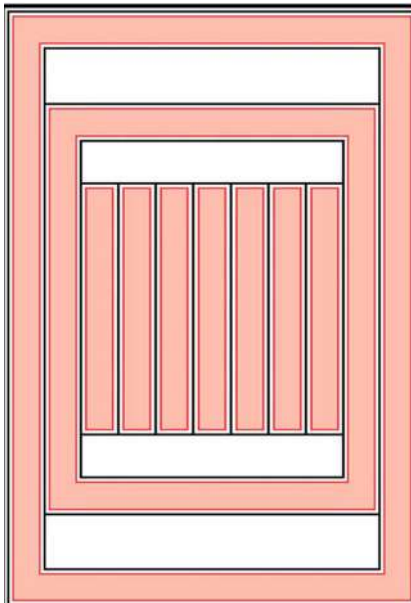
Результати вивчення первинних оправ на виданнях М. Сльозки будуть покладені в основу альбому оздоблень, типових для декорування українських оправ, що, своєю чергою, поглибить наші знання з історії побутування та міграції як друкованих, так і рукописних книг, створених в Україні.

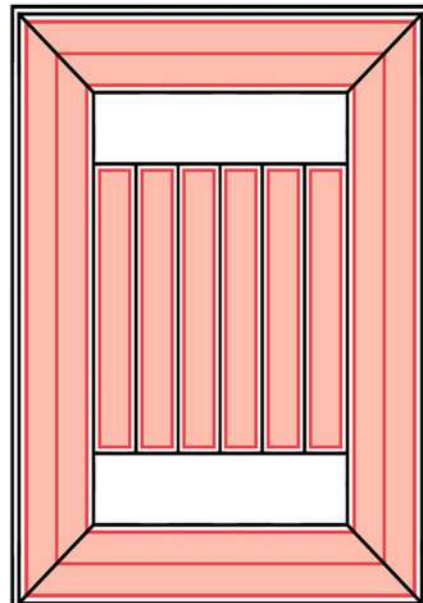
а

б

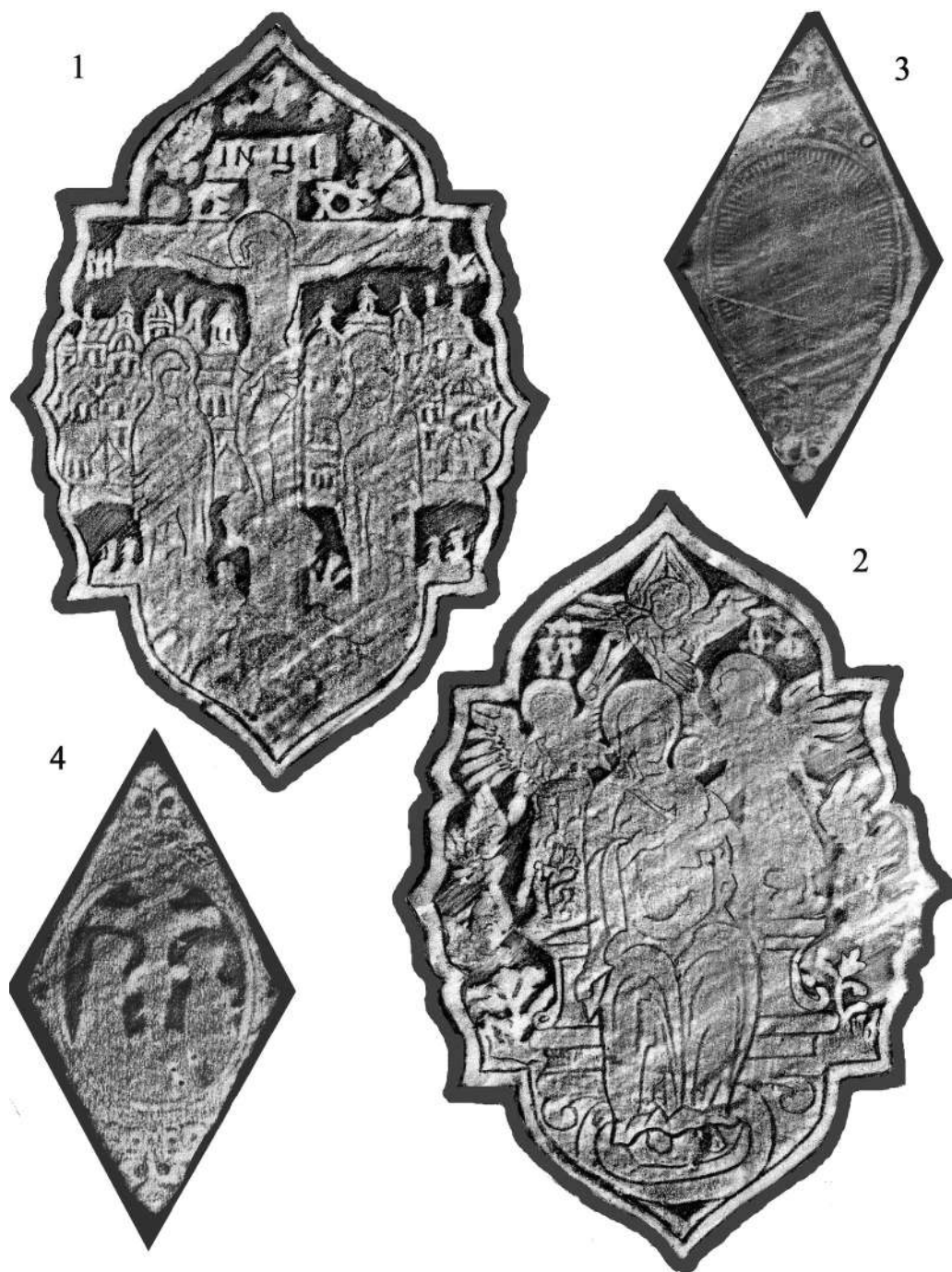

в

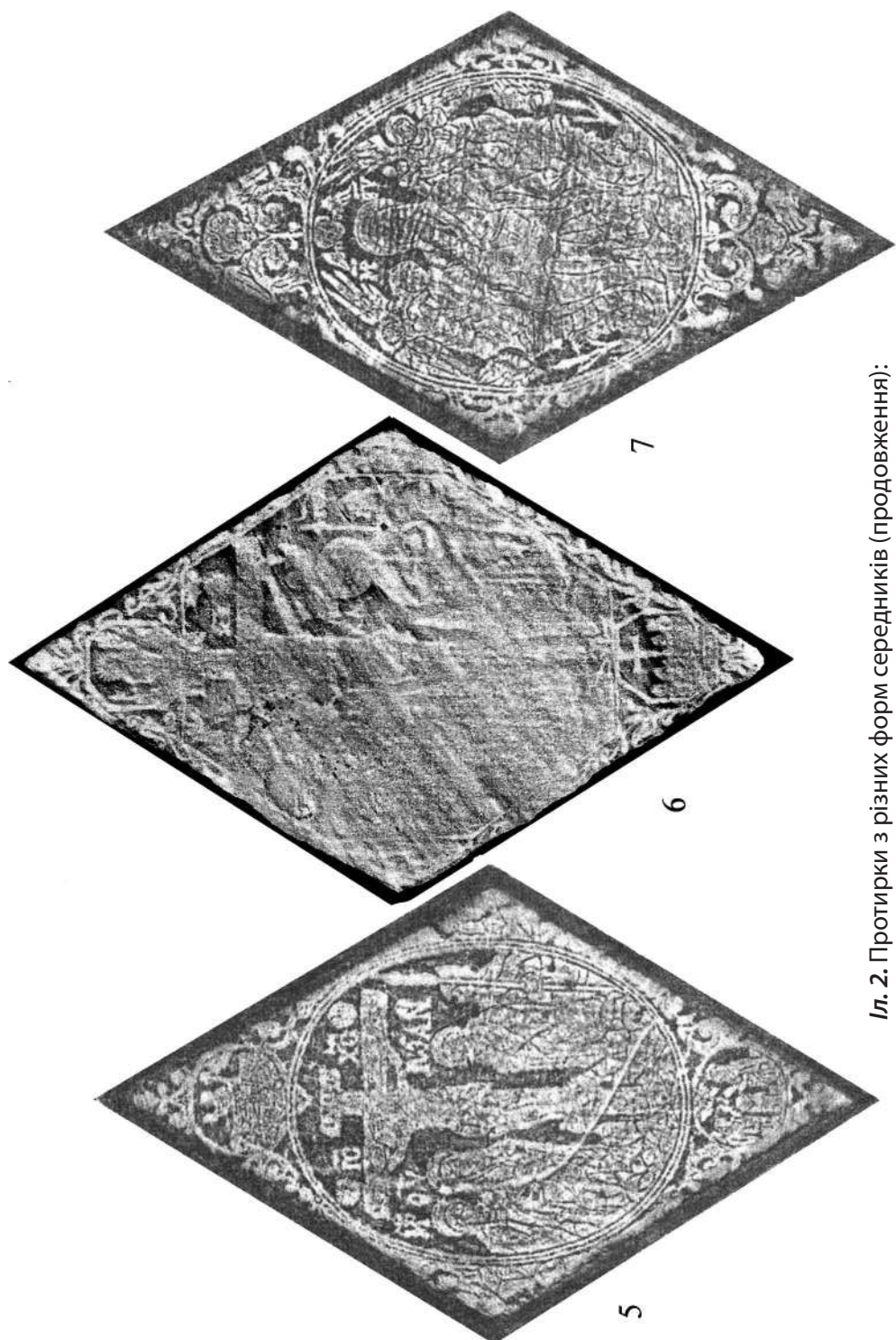

г

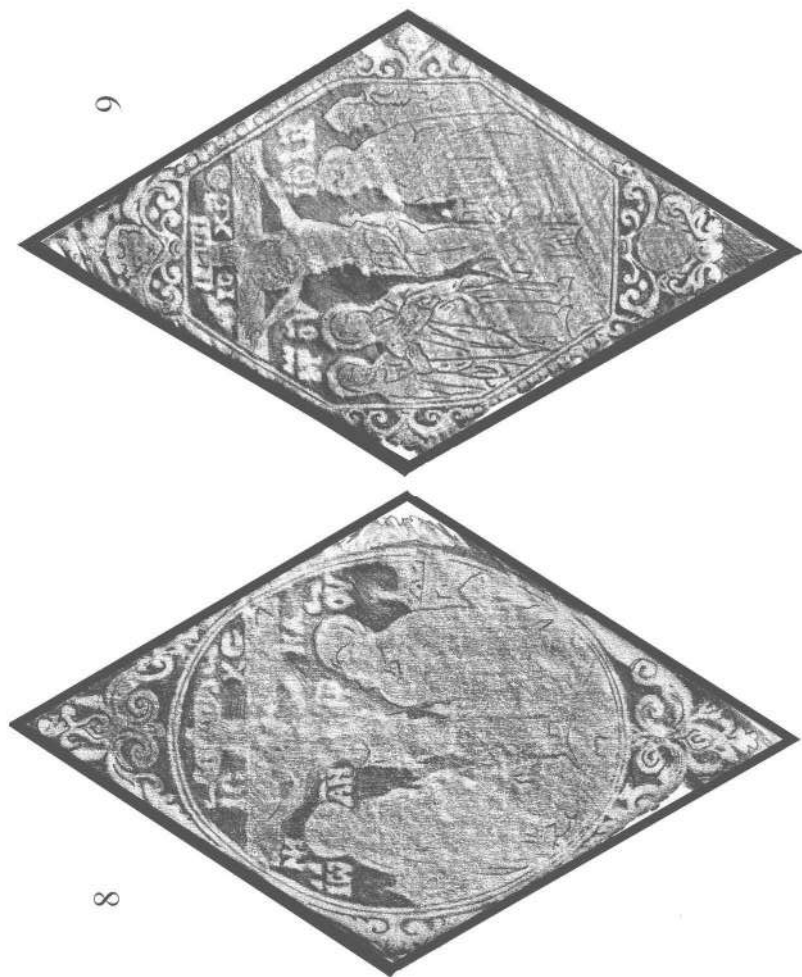
Іл. 1. Основні типи схем розміщення тиснення на оправах стародруків М. Сльозки:
а, б – нижня кришка; в, г – верхня кришка.

Ил. 2. Протирки з різних форм середників (початок):
1 – ЛНБ, Ст. II-2160, Ст. IV-183); 2, 3, 4 – ЛНБ, Ст. IV-183).

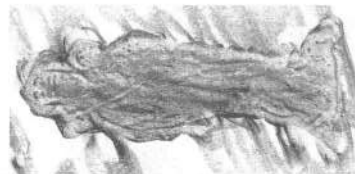
*Ил. 2. Протирки з різних форм середників (продовження):
5 – НБУВ, Кир. 608, Кир. 2573п; 6 – ЦДІАЛ-2627); 7 – НБУВ, Кир. 608.*

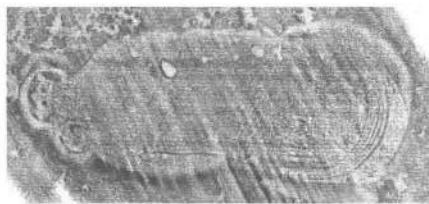
10

11

12

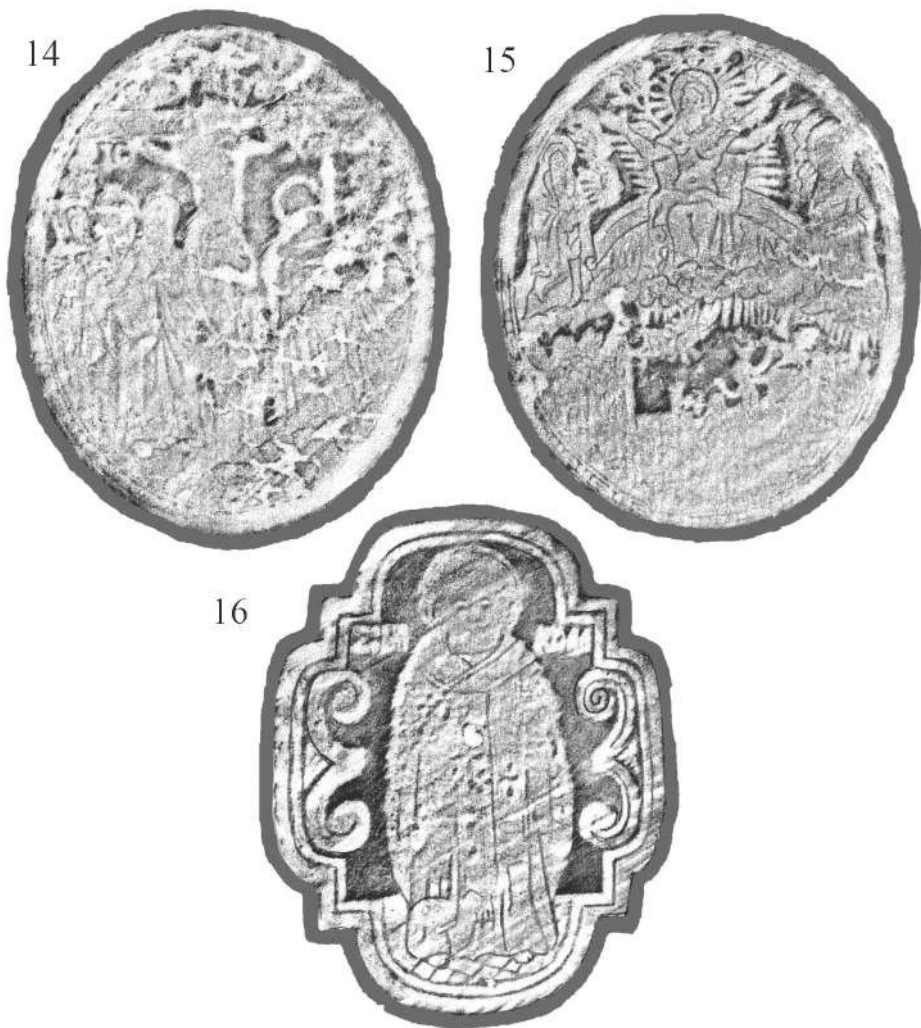

13

Ил. 2. Протирки з різних форм середників (продовження):

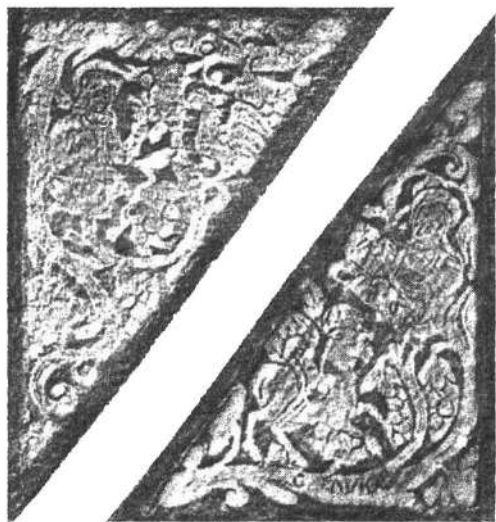
8 – НМЛ, Сдк-587; ЛНБ, Ст.ІV-168; 9 – ЛНБ, Ст.ІV-170; 10,

12 – ЛНБ, Ст. ІV-183; 11, 13 – НМЛ, Сдк-1021.

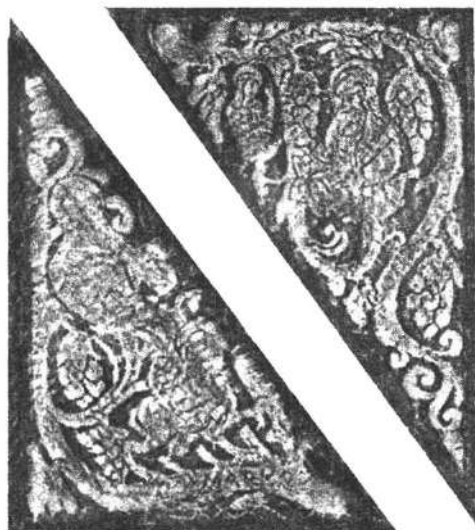

Ил. 2. Протирки з різних форм середників (закінчення):
14 – НМЛ, Сдк-198; 15 – НМЛ, Сдк-198, Сдк-62; 16 – ЛНБ, Ст. IV-183.

С. IOANN

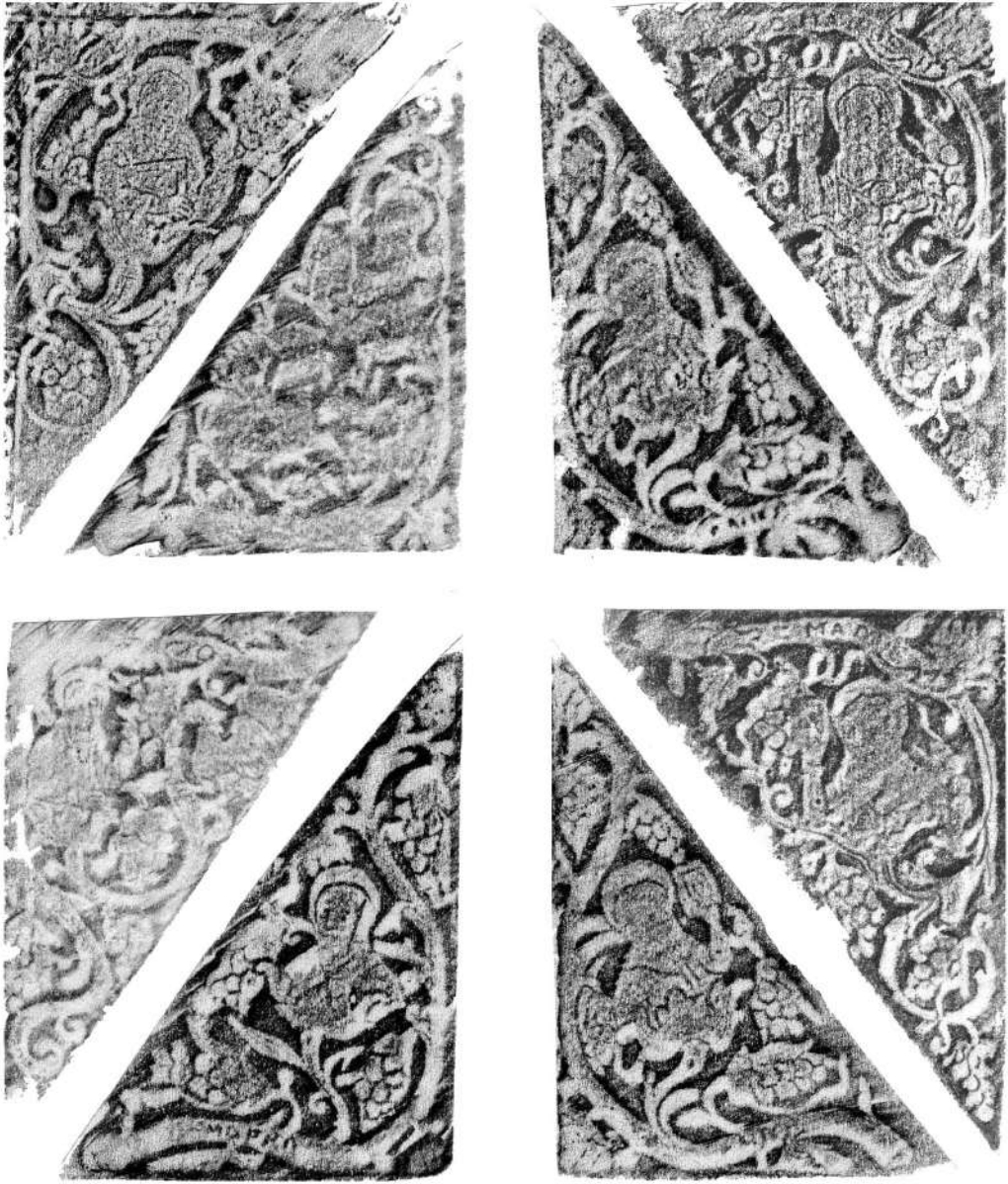
С. МАТΘΕΙ

С. ЛУКА

С. МАРКО

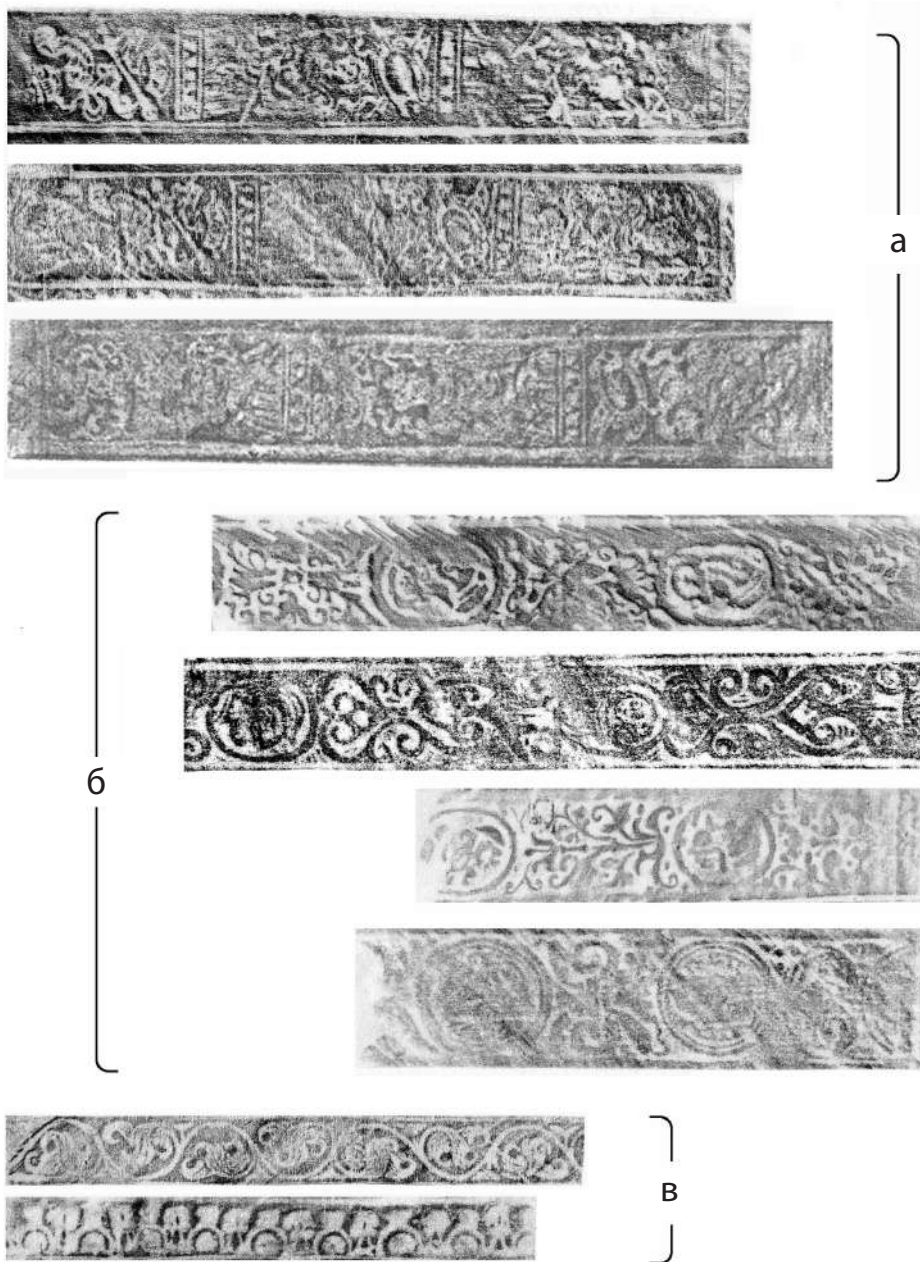
Лл. 3. Комплект косинців з євангелістами та їх символами на тлі виноградної лози, використаних для оздоблення підносних оправ І. Галятовського (НБУВ, Кир. 608, Кир. 2573п).

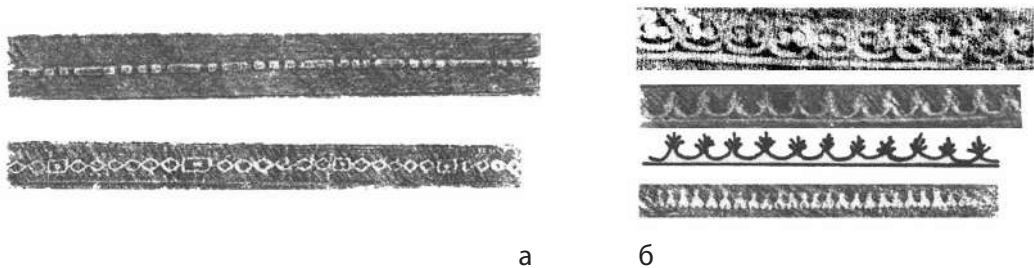
Лл. 4. Окремі зразки інших варіантів косинців з євангелістами та їх символами на тлі виноградної лози, виявлені на оправах друкарні М. Сльозки.

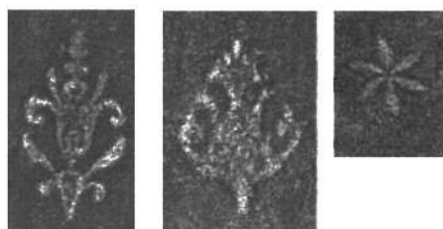
Ил. 5. Уступчасті косинці. Два комплекти сюжетних косинців (а, б) з різною послідовністю розміщення євангелістів на них та зразок орнаментального косинця (в). а – НМЛ, Сдк-62; б – ЛНБ, Ст. IV-183, Ст. II-2160; в – ЛНБ, Ст. IV-168.

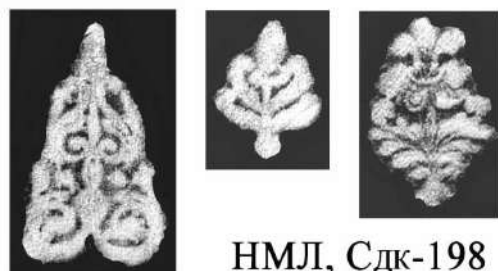
Ил. 6. Окремі зразки накаток, що вживалися для утворення обрамлень на оправах:
 а – портретні та символічні накатки, що розмежовуються підписами;
 б – портретні накатки в овальних медальйонах, що розмежовуються рослинно-геометричним орнаментом; в – рослинні накатки.

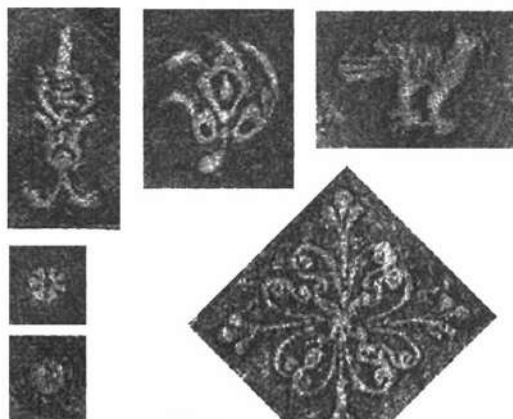
Ил. 7. Зразки вузьких накаток:
а – з поєднанням геометричних елементів; б – поверхнички.

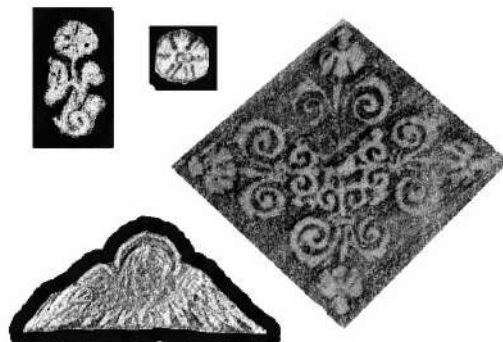
НБУВ, Кир. 2573 п

НМЛ, СДК-198

НБУВ, Кир. 608

ЦДІАЛ-2627

Ил. 8. Зразки басм наповнення, які вдалося зняти з окремих оправ.

Список використаних джерел

1. Różycki E. Z dziejów książki we Lwowie w XVII wieku: Studia nad intrologatorstwem i handlem książką. Katowice : Muzeum Śląskie. 1991. 271 s.; il. (Rozprawy i studia Muzeum Śląskiego).
2. Курінний П. Лаврські інтролігатори. Київ, 1926. С. 5–39. (Окремий відбиток з першого тому УНІК).
3. Гусева А.А. Украинский переплет XVII–XVIII вв. // Гусева А. А. Идентификация экземпляров украинских изданий кирилловского шрифта второй половины XVI – XVIII вв.: метод. рекомендации. Москва : РГБ, 1997. С. 43–51.
4. Гусева А. А. Украинский переплет XVII–XVIII вв. // Книга. Исследования и материалы. Москва, 1997. Вып. 74. С. 143–154.
5. Ружицький Е. Й. Львівське палітурництво XV – першої половини XVIII ст. // Середні віки на Україні. Київ : Наук. думка, 1973. Вип. 2. С. 138–149.
6. Гальченко О. М. Деякі спостереження стосовно оздоблення та конструкції видавничих оправ друкарні Михайла Сльозки // Ad Fontes : Studia in honorem Oleh Kupchynskyi septuagenario dedicate: в 2-х т. Київ; Львів, 2004. Т. 1. С. 810–827.
7. Зінченко С. Суперекслібриси Львівського магістрату XVI–XVIII ст. // Ad Fontes : Studia in honorem Oleh Kupchynskyi septuagenario dedicate. Київ; Львів, 2004. Т. 1. С. 828–846.
8. Боднар Н. Острозькі оправи кириличних стародруків // Історія музейництва, пам'ятоохоронної справи, краєзнавства і туризму в Острозі та на Волині : наук. зб. Острог, 2011. Вип 3. С. 440–447. URL: <https://ostrohcastle.com.ua/wp-content/nz/2011> (Дата звернення 04.01.2021).
9. Железняк О. О. Оправи та обкладинки кириличних стародруків з друкарні Почаївської Успенської лаври // Рукописна та книжкова спадщина України. Київ, 2014. Вип. 18. С. 72–80. URL: http://irbis.library.te.ua/cgi-bin/irbis64r_15/cgiirbis_64.exe?LNG=uk&Z21ID=&I21DBN=KRAEZ_PRINT&P21DBN=KRAEZ&S21STN=1&S21REF=&S21FMT=fullw_print&C21COM=5&S21CNR=&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=M=&S21STR=
10. Ситий І. З історії інтролігаторства Лівобережної України XVII–XVIII ст. // Скарбниця української культури : зб. наук. пр. Чернігів, 2017. Вип. 18. С. 21–26.
11. Застирець Й. Євангеліє Сльозки // Діло. Львів, 1899. № 220. С. 1–2.
12. Максимович М. Типографія Михайла Слезки // Максимович М. А. Собрание сочинений: в 3-х т. Т. III: Языкознание. История словестности. Киев, 1880. С. 682–683. URL: <https://archive.org/details/maksimovich3/page/n3/mode/2up> (Дата звернення 04.01.2021).
13. Огієнко І. VIII. Огляд галицьких друкарень: 2. Михайло Сльозка і його друкарня // Огієнко І. Історія українського друкарства. Т. 1: Історично-бібліографічний огляд українського друкарства XV–XVIII вв. Київ : Либідь, 1994. С. 126–140. (Передрук з видання 1925 р.). URL: <http://history.org.ua/LiberUA/5-325-00510-3/5-325-00510-3.pdf> (Дата звернення 04.01.2021).

14. Росовецкая Т. Н. Распространение изданий львовского типографа Михайла Слезки на Украине в XVII – первой половине XIX в. (на материалах хранилищ Киева и Львова) // Книга в России до середины XIX века : всесоюзная науч. конф. Ленинград : Б-ка АН СССР, 1985. С. 34–35.

15. Исаевич Я. Типография Михаила Слезки и ее роль в межславянских культурных связях // Федоровские чтения. 1973 : сб. науч. тр. Москва, 1976. С. 42–59.

16. Исаевич Я. Українське книговидання: витоки, розвиток, проблеми. Львів : Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2002. 520 с.

17. Zubrzycki D. Historyczne badania o drukarniach rusko-słowiańskich w Galicyi, Lwów : Druk. Instytutu Stauropigiańskiego, 1836. 90 s.

18. Różycki E. Książka polska i księgozbiory we Lwowie w epoce renesansu i baroku. Wrocław : Ossolineum, 1994. 270 s.; il. (Ser.: Książki o książce).

19. Центральний державний історичний архів України (м. Львів) (далі – ЦДІАЛ). Ф. 52 (Магістрат міста Львова). Оп. 2. Спр. 400. Книга записів, ухвал, скарг, боргових зобов'язань, протоколів зізнань свідків та інших документів. 1639–1642. 2092 арк.

20. Там само. Спр. 61. Книга запису індуктів і протоколів уряду ради. 1650. 1379 арк.

21. Там само. Спр. 470. Книга записів скарг, зізнань свідків, проектів рішень та інших документів розгляду цивільних та кримінальних справ. 1668–1761. 2547 арк.

22. Каталог пергаментних документів Центрального державного історичного архіву УРСР у Львові. 1233–1799 / упоряд. О. А. Купчинський, Е. Й. Ружицький. Київ : Наук. думка, 1972. 696 с.

23. ЦДІАЛ. Ф. 52 (Магістрат міста Львова). Оп. 2. Спр. 183. Привілеї, декрети, мандати, листи та інші документи. Оригінали та копії. 1665–1669. 1778 арк.

24. Там само. Спр. 408. Книга записів ухвал, скарг, боргових зобов'язань, протоколів зізнань свідків та інших документів. 1672–1673. 774 арк.

25. Там само. Спр. 493. Фасцикули продуктів (розрізнених документів) війтівського уряду. Оригінали та копії. 1671–1675. 1292 арк.

26. Ἀθανασιάδης Χρῖστος Συναγωγή βιβλιοδετικῶν διακοσμητικῶν θεμάτων σε ἐλληνικά χειρόγραφα καὶ παλαιὰ ἐντυπα // Δελτίο τοῦ ἱστορικοῦ καὶ παλαιογραφικοῦ ἀρχείου 1988–1992. Αθήνα, 1994. Σ. 647–714.

27. Гребенюк Т. В. Владельческие книжные знаки в Отделе редких книг Российской государственной библиотеки : каталог. Кн. 1 : Абакумов–Анна, курфюрстина Саксонска. Москва : Пашков дом, 2010. 503 с. : ил.

28. Laucevičius E. XV–XVIII a. knygu įrašimai Lietuvos bibliotekose. Vilnius : Mokslas, 1976. 126 p.+596 ill.

29. Loubier H. Der Bucheinband von seinen Anfängen bis zum Ende des 18. Jahrhunderts. 2 Auflage. Leipzig: Klinkhardt und Biermann, 1926. 272 s. : ill.

Olena Halchenko,

Candidate of Historical Sciences (Ph. D in History),

Senior Researcher,

*Senior Researcher of the Department of Codicology and Codicography
of Institute of Manuscript,
V.I. Vernadskyi National Library of Ukraine
(Kyiv, Ukraine)
ORCID 0000-0003-1020-4675
e-mail: irnbuv@gmail.com; Galchenko@nbuv.gov.ua*

Svitlana Zinchenko,

*Candidate of Historical Sciences (Ph. D in History),
Senior Researcher of the Department of Manuscripts and Old Printed Books,
Andrey Sheptytsky National Museum in Lviv
(Lviv, Ukraine)
ORSID: 0000-0003-1014-0309
e-mail: zinsvitlana@ua.fm*

New evidence on activity of bindery of Mykhailo Sliozka in light of bibliopegistic research

The aim of the work. The work most fully explored the kind of decoration, placement schemes of embossing and constituent design elements of primary bookbinding on the Sliozka old printed books made in his bindery and which can be considered as predecessors of publishing binding on Ukrainian lands. **The research methodology** involves the use, in addition to the statistical, comparative, empirical methods, also the involvement of special methods of bibliology and bibliopegy. The complex use of these methods makes it possible to set the time and place of creation of a particular monument in the absence of archival sources. **Scientific novelty.** For the first time, a detailed visual, technical-constructive and iconographic study of the decoration of primary bindings on Sliozka's old printed books was made. For the first time, a prepared album of rubbing of the embossing tools (centre-pieces, corners, small stamps) used by bookbinders in the decoration of the workshop bindings was arranged. A description of the plots of centre-pieces and corners was given, which will be useful in attributing plots on newly discovered bindings. To attribute Sliozka's bindings (determination of their primacy), in addition to proprietary and related records, were used the methods of codicology, bibliopegy and iconography. This allowed not only to localize the place of manufactures of bindings on Sliozka's publications copies, but also to specify the time of their creation, narrowing it up to several years after printing the text. **Conclusions.** Based on the research out, it can be argued that the place of production of the discovered and researched bindings on Sliozka's editions is his bindery started at the printing house. It can be assumed that in bindings decoration, in addition to the centre-pieces end corners, which were cut by the masters of the printing house, bookbinders used another tool (for example, rolls), which was bought at fairs, as evidenced by the images on them.

Key words: bibliopegy, Sliozka printing house, decoration of leather bindings of the 17th century, attribution, iconography and typology of the plots.

*Стаття підготовлена 28 лютого 2021 року;
подана до друку 6 березня 2021 року.*